

Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama*

Fatma Fehime AYDIN**

Cemalettin LEVENT***

Öz

Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi için azımsanamayacak öneme sahip bir gelir kaynağıdır. Turizm sektöründeki olumlu ve olumsuz gelişmeler ekonomiye döviz giriş çıkışı, istihdam, enflasyon, ödemeler bilançosu gibi birçok göstere üzerinde etkili olmaktadır. Bu nedenle Türkiye’de turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ele alan çeşitli çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmada önceki çalışmalardan farklı olarak hem daha güncel veriler kullanılmakta hem de değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiler araştırılmaktadır. Sonrasında analiz sonuçlarının daha net bir şekilde değerlendirilebilmesi amacıyla nedensellik analizi yapılmaktadır. Çalışmada öncelikle Türkiye’nin 2005-2021 dönemi, turizm gelirleri, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme verilerinden yararlanılarak ARDL analizi uygulanmıştır. Ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi amacıyla Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır. Nedensellik analizi sonuçlarına göre değişkenler arasında karşılıklı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada yapılan tüm analizlerden elde edilen sonuçlara göre turizm gelirleri, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyümenin belirleyicilerinden biridir. Dolayısıyla Türkiye’nin cari işlemler dengesini iyileştirebilmesi ve ekonomik büyümeyi sağlama hedefine ulaşabilmesi için ülkeye turist çekebilmesi, bu amaçla çeşitli politikalar uygulaması önem arz eden bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Turizm Gelirleri, Cari İşlemler Dengesi, Ekonomik Büyüme, ARDL Analizi, Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

The Effect of Tourism Revenues on Current Account and Economic Growth: An Econometric Application on Turkey

Abstract

The tourism sector is an important source of income for the Turkish economy. Positive and negative developments in the tourism sector have an impact on many indicators such as foreign currency inflow and outflow, employment, inflation, balance of payments. For this reason, there are various studies dealing with the effects of tourism revenues on the current account balance and economic growth in Turkey. However, in this study, unlike previous studies, both more up-to-date data are used and short- and long-term relationships between variables are investigated. Afterwards, causality analysis is performed in order to evaluate the results of the analysis more clearly. In the study, ARDL analysis was applied by making use of Turkey's 2005-2021 period, tourism revenues, current account balance and economic growth data. Then, Toda-Yamamoto causality analysis was conducted to examine the causality relationship between the variables. According to the results of the causality analysis, it has been determined that there is a reciprocal relationship between the variables. According to the results obtained from all analyzes in the study, tourism revenues are one of the determinants of current account balance and economic growth. Therefore, in order for Turkey to improve its current account balance and achieve its goal of achieving economic growth, it is important to attract tourists to the country and to implement various policies for this purpose.

Keywords: Tourism Revenues, Current Account Balance, Economic Growth, ARDL Analysis, Toda-Yamamoto Causality Analysis.

ArticleType: Research Article

** Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, fatmafehimeaydin@yyu.edu.tr, ORCID iD: 0000-0002-7026-6889

*** Dr.,Bağımsız Araştırmacı, cemalettin_65@hotmail.com, ORCID iD: 0000-0001-7147-1027

1. GİRİŞ

Günümüz dünyasında her yıl bir milyardan fazla turist uluslararası bir destinasyona seyahat etmesiyle birlikte turizm, küresel GSYİH'nın %9,8'ine katkısı olan ve dünyanın toplam ihracatının %7'sini temsil eden öncü bir ekonomik sektör oldu. Özellikle Dünya Turizm Örgütü, 2013 yılında 1.087 milyardan fazla yabancı turist gelişi ve 1.075 milyar ABD doları tutarında dış turizm gelirlinin oluştuğunu açıkladı. Dolayısıyla seyahat ve turizmin GSYİH'ye katkısının 2026 sonunda %10,8'e ulaşacağı düşünülmektedir (Rasool, Mqbool ve Tarique, 2021:1).

Az gelişmiş (AG) ve gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) için önem arz eden turizm gelirleri cari işlemler açığının azaltılmasında önemli rol oynamaktadır. Günümüzde en çok gelişim sağlayan turizm sektörü GOÜ için önemli bir gelir kaynağıdır (Cinel ve Yolcu, 2021:248). Dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturan turizm gelirleri son yıllarda literatürde popüler bir konu haline gelmiştir. Bu çalışmada da turizm gelirlerinin cari işlemler dengesini ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği hipotezi test edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel amacı; turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 2005-2021 dönemine ait verilerden hareketle ARDL analiz yöntemiyle araştırmaktır.

2. TEORİK ÇERÇEVE

Turizm, sanayileşmiş ülkelerin ekonomik ve sosyal olarak gelişmesi ve çalışma sürelerinin azalmasıyla beraber sosyal bir olgu haline gelmiştir (Theng, Qiong ve Tatar, 2015:2). Turizm endüstrisi, dünya çapında sürdürülebilir bir sosyo-ekonomik kalkınma için önemli bir güç olarak yer almaktadır. Turizm, çoğu gelişmekte olan ülke için gün geçtikçe daha önemli bir gelir ve istihdam kaynağı olmaktadır. Dolayısıyla turizm küresel ekonomide önemli bir güç olarak yer almaktadır (Alhowaish, 2016:1).

Küresel ekonomide önemli bir yere sahip olan turizm sektörünün ekonomik büyüme ile ilişkisi ile ilgili olarak dört farklı hipotez ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi, turizme dayalı büyüme hipotezidir. Bu hipotezde, turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu ifade edilmektedir. Bu hipotezlerden ikincisi, ekonomik büyümeye dayalı turizm hipotezidir. Bu hipotezde, ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü bir nedensellik olduğu ifade edilmektedir. Bu hipotezlerden üçüncüsü, çift yönlü nedensellik hipotezidir. Bu hipotezde, turizm ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilmektedir. Son hipotez ise tarafsızlık hipotezidir. Bu hipotez, turizm ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik olmadığını ifade etmektedir (Şengönül vd., 2018: 1126-1127).

Ülkeye turist girişi, ülkedeki döviz rezervlerini artırmakta, işsizliği azaltmakta ve dış ödemeler bilançosunun iyileşmesine katkıda bulunmaktadır. Bundan dolayı özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ülkeye giren turist sayısını artırma çabası içerisine girmektedirler. Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmasında önemli bir güç olan turizm gelirleriyle ilgili istatistikler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1. Turizm Gelirlerinde Dünya Sıralamasında İlk 10'a Giren Ülkeler (Milyar Dolar)

Sıralama	Ülkeler	2017	2018	2019
1	ABD	210,7	214,7	214,1
2	İspanya	75,3	81,7	79,7
3	Fransa	58,9	66,0	63,8
4	Tayland	52,4	56,4	60,5
5	İngiltere	48,0	50,0	52,7
6	İtalya	44,2	49,3	49,6

7	Japonya	34,1	42,1	46,1
8	Avustralya	41,7	45,0	45,7
9	Almanya	39,9	43,0	41,6
10	Makao	35,9	40,7	40,1

Kaynak: UNWTO World Tourism Organization (2021).

Tablo 1’de Dünya Turizm Örgütü’nün yayınladığı en son verilere göre ülkelerin turizm gelirlerindeki sıralamasına yer verilmiştir. Tablo incelendiğinde ABD birinci sırada yer almaktadır. Öte yandan tablo gözlemlendiğinde ülkelerin yıllar itibariyle turizm gelirlerinde artış ve azalışların olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Turist Sayısında Dünya Sıralamasında İlk 10’a Giren Ülkeler (Milyon Kişi)

Sıralama	Ülkeler	2017	2018	2019
1.	Fransa	86,9	89,4	-
2.	İspanya	81,9	82,8	83,5
3.	ABD	77,2	79,7	79,3
4.	Çin	60,7	62,9	65,7
5.	İtalya	58,3	61,6	64,5
6.	Türkiye	37,6	45,8	51,2
7.	Meksika	39,3	41,3	45,0
8.	Tayland	35,6	38,2	39,9
9.	Almanya	37,5	38,9	39,6
10.	İngiltere	39,5	38,7	39,4

Kaynak: UNWTO World Tourism Organization. (2021).

Tablo 2’de Dünya Turizm Örgütü’nün yayınladığı en son verilere göre dünyadaki ülkelerin turist sayısındaki sıralamalarına yer verilmiştir. Sıralamada Fransa birinci, Türkiye ise altıncı sırada yer almaktadır. Türkiye’de yıllara göre gelen turist sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir.

Yabancıların ve yurt dışında yaşayan vatandaşların Türkiye’de yaptıkları harcamaların toplamı Türkiye’deki turizm gelirleri olarak ifade edilmektedir (gayrimenkul harcamaları, konut bakım-onarım giderleri, dayanıklı tüketim malları vb. dışında). Turizm geliri, Türkiye’de konaklama, yeme-içme, ulaşım, sağlık, kültür, eğitim, spor, Türk firmaları ile uluslararası ulaşım, hediyelik eşya, marina hizmet harcamaları, vb. harcamaları kapsamaktadır (TradingEconomics, 2023). Türkiye ekonomisinde önemli bir gelir kaynağı olan turizm, ekonomik büyümeye katkı sağlayan önemli bir sektördür. Bu bağlamda aşağıdaki tablolarda Türkiye’deki turizm istatistiklerine yer verilmektedir.

Tablo 3. Türkiye’de Geçmiş Yıllarda Gelen ve Giden Turist Sayıları

Yıllar	Gelen Turist Sayısı	Giden Vatandaş Sayısı
1950	28.625	-
1951	31.377	-
1952	38.837	-
1953	91.114	80.134
1954	111.619	50.431
1955	107.348	34.043
1956	157.680	41.976
1957	159.148	44.368
1958	153.476	42.947
1959	165.803	49.357
1960	124.228	28.211
1961	144.356	34.794

Kaynak: Girgin 2019.

Türkiye’de turizm sektörünün gelişiminin daha net görülebilmesi amacıyla Tablo 3’te 1950-1961 yılları arasında Türkiye’ye gelen ve Türkiye’den giden turist sayılarına yer verilmiştir. Tablo

incelendiğinde 1958 ve 1960 yılları haricinde Türkiye'ye gelen turist sayılarında sürekli artışlar olduğu gözlemlenmiştir. Öte yandan giden vatandaş sayısı gözlemlendiğinde yıllar itibariyle artış ve azalışların olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye İçin Turizm İstatistikleri (2004-2022)

Yıllar	TOPLAM				
	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Çıkan Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri (1000 \$)	Ortalama Harcama (\$)	Turizm Gideri (1000 \$)
2004	20.753.734	20.262.640	17.076.607	843	2.954.459
2005	25.045.142	24.124.501	20.322.111	842	3.394.601
2006	23.924.023	23.148.669	18.593.951	803	3.270.948
2007	27.239.630	27.214.988	20.942.500	770	4.043.283
2008	31.137.774	30.979.979	25.415.067	820	4.266.197
2009	31.759.816	32.006.149	25.064.482	783	5.090.440
2010	32.997.308	33.027.943	24.930.997	755	5.874.520
2011	36.769.039	36.151.328	28.115.692	778	5.531.486
2012	37.715.225	36.463.921	29.689.249	814	4.593.389
2013	39.860.771	39.226.226	33.073.502	843	5.253.565
2014	41.627.246	41.415.070	35.137.949	848	5.470.481
2015	41.114.069	41.617.530	32.492.212	781	5.698.423
2016	30.906.680	31.365.330	22.839.468	728	5.049.793
2017	37.969.824	38.620.346	27.044.542	700	5.137.244
2018	46.112.592	45.628.673	30.545.924	669	4.896.310
2019	51.747.199	51.860.042	38.930.474	751	4.403.670
2020	15.971.201	15.826.266	14.817.273	936	1.104.545
2021	30.038.961	29.357.463	30.173.587	1 028	1.851.922
2022	51.387.513	51.369.026	46.284.907	901	4.276.533

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu.

Tablo 4'te ise Türkiye için 2004-2022 dönemine ait turizm istatistiklerine yer verilmektedir. Tablo 3 ve Tablo 4 birlikte ele alındığında yıllar itibariyle ülkeye giren ve ülkeden çıkan turist sayılarında çok ciddi artışlar olduğu, ülkeye giren turist sayısının 1950'den 2022 yılına kadar yaklaşık 1795 katına çıktığı, ülkeden çıkan turist sayısının ise 1953'ten 2022 yılına kadar yaklaşık 641 katına çıktığı görülmektedir. Turizm gelirlerinde, ortalama harcama ve turizm giderlerinde artış ve azalışlar olmakla beraber son üç yılda turizm gelirlerinin arttığı gözlemlenmektedir. Öte yandan Dünya Turizm Örgütü Ocak 2021 Barometresi verilerine göre Türkiye, gelen turist sayısı sıralamasında 6. ve turizm gelirleri sıralamasında 14. sırada bulunmaktadır (UNWTO World Tourism Organization, 2021).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Turizm gelirleri, AG ve GOÜ için önemli bir gelir kaynağı olduğundan dünya ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. Bundan dolayı literatürde turizm gelirlerinin ekonomik büyüme ve diğer makroekonomik değişkenlerle ilişkisini analiz eden birçok teorik ve uygulamalı araştırma yapılmıştır. Türkiye için turizm gelirlerinin ve ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini araştıran çalışmalardan bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Uysal, Erdoğan ve Mucuk, 2004; Çoban ve Özcan, 2013; Özcan, 2015; Kızılkaya, Sofuoğlu ve Karaçor, 2016; Altınar, 2019; Işık Maden, Bulgan ve Yıldırım, 2019; Dereli ve Akiş, 2019; Pata, 2020; Demir ve Bahar, 2021; Turgut, Uçan ve Başaran, 2021; Ayas ve Sarı Çallı, 2022; Özkurt ve Bilgir, 2022). Bazı çalışmalarda ekonomik büyümenin turizm gelirlerini etkilediği, ancak turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi etkilemediği görülmüştür (Kızılgöl ve Erbaykal, 2008; Balıkçoğlu ve Oktay, 2015). Bazı çalışmalarda aralarında herhangi bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Yamak, Tanrıöver ve Güneysu, 2012; Kızılkaya, 2018). Bazı çalışmalarda karşılıklı

nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Bozkurt ve Topçuoğlu, 2013; Çoban ve Özcan, 2013). Uluslararası alanda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda turizmin ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Balaguer ve Cantavella-Jorda, 2002; Bahar ve Bozkurt, 2010; Arslantürk, Balcılar ve Özdemir, 2011; Gövdeli ve Direkçi, 2017; Şahin, 2017; Köse ve Meral, 2021; Naseem, 2021). Bazı çalışmalarda karşılıklı nedenselliğin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dritsakis, 2004; Kim, Chen ve Jang, 2006; Tuğcu, 2014; Seghir, Mostefa, Abbas ve Zakarya, 2015; Dücan, Şit ve Şentürk, 2016; Wijesekara vd., 2022). Oh tarafından 2005 yılında Kore üzerine yapılan çalışmada ise ekonomik büyümenin turizm gelirlerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla yapılan çeşitli uygulamalı çalışmalar da literatürde yer almaktadır. Türkiye için turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştıran çalışmalardan Bazı çalışmalarda turizm gelirlerindeki değişmelerin cari işlemler dengesini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Uğuz, 2014; Cinel ve Yolcu, 2021). Bazı çalışmalarda turizm gelirlerinin cari işlemler dengesini olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Cihangir, Erkan ve Harbalıoğlu, 2014; Çelik Uğuz, 2014; Şit, 2016; Beyaz ve Karabacak, 2018; Sancar Özkök ve Akbaş, 2019; Telatar, 2020; Uslu, 2020; Tıraş, 2022). Diğer bazı çalışmalarda ise turizm gelirleri ile cari işlemler dengesi arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu bulunmuştur (Kara, Çömlekçi ve Kaya, 2012; Bozgeyik ve Eban, 2017; Yapar Saçık, Akar ve Gülmez, 2019). Uluslararası alanda yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bazı çalışmalarda turizmin cari işlemler açığı üzerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşırken (Lorde, Lowe ve Francis, 2010; Malik, Chaudhry, Sheikh ve Farooqi; 2010); bazı çalışmalarda ise turizmin cari dengeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Walterskirchen, 1998; Owino, 2014; Gidey, 2021).

4. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Aşağıdaki alt başlıklarda veri seti ve yöntemden bahsedilmektedir.

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada; turizm gelirlerindeki değişimin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyümeye etkisinin 2005-2021 dönemine ait verilerden hareketle ARDL analiz yöntemiyle araştırılması amaçlanmıştır.

Tablo 5. Değişkenler, Tanımı ve Veri Kaynağı

Değişken	Tanımı	Dönem	Kaynak
Turizm Geliri	Toplam Turizm gelirleri (1000\$)	2004-2021	Kültür ve Turizm Bakanlığı, Merkez Bankası, Türkiye İstatistik Kurumu
Ekonomik Büyüme	Kişi başına GSYİH büyümesi (yıllık %)	2005-2021	Dünya Bankası
Cari İşlemler Dengesi	Cari işlemler dengesi (GSYİH'nın yüzdesi)	2005-2021	Dünya Bankası

Turizm gelirleri; yurt dışında ikamet eden ziyaretçilerden gelen gelir ile yurtiçinde ikamet eden vatandaşların yurtdışında yapmış olduğu harcamalar arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır (TÜİK, 2022). Kişi başına düşen GSYİH, gayri safi yurtiçi hasıla değerinin yıl ortasındaki ülke nüfusuna bölümüdür. Cari işlemler dengesi ise, net birincil gelir, net ikincil gelir ve net mal ve hizmet ihracatının toplamından oluşmaktadır (Dünya Bankası, 2021).

Turizm gelirleri değişkeninin ekonomik büyüme ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla aşağıdaki modeller tahmin edilmiştir.

$$EB_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}CD_{it} + \beta_{2it}TG_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

$$CD_{it} = \beta_0 + \beta_{1it}EB_{it} + \beta_{2it}TG_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

EB_{it} : Ekonomik Büyüme

β_0 : Sabit Terim

β_1, β_2 : Bağımsız değişkenlere (X_1, X_2) ait katsayılar

TG_{it} : Turizm Gelirleri

CD_{it} : Cari İşlemler Dengesi

ε_{it} : Hata Terimleri

İlk modelde ekonomik büyüme bağımlı değişken olup turizm gelirleri ve cari işlemler dengesi bağımsız değişkenler olarak yer almaktadır. İkinci modelde ise cari işlemler dengesi bağımlı değişken olup turizm gelirleri ve ekonomik büyüme bağımsız değişkenler olarak yer almaktadır.

4.2.Yöntem

Uygun bir zaman serisi modeli seçerken, durağanlık ve eşbütünlük testlerinin bulguları önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Pesaran ve Shin (1995) tarafından eş bütünlük için yakın zamanda geliştirilen otoregresif dağıtılmış gecikme (ARDL) sınır testi yaklaşımı uygulanmıştır (Lawal vd., 2016: 6).

ARDL Sınır Testi yaklaşımı; analizde baz alınan değişkenlerin I(0) ya da I(1) olmasını dikkate almadan kullanılması, sınırsız hata düzeltme modeli (unrestricted error correction model - UECM) uygulandığında Engle-Granger yönteminden daha iyi istatistiksel özelliklerinin olması ve küçük örneklem grubuna uygulanması gibi avantajlara sahiptir (Pamuk ve Bektaş, 2014: 82). Öte yandan hata düzeltme modeli, değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkiler ile ilgili bilgiler vermektedir. ARDL Sınır Testi aynı zamanda değişkenler arasında uzun vadeli ilişkiler olup olmadığını da dikkate almaktadır (Akel ve Gazel, 2014: 31).

Pesaran ve Shin (1998) ve Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen En Küçük Kareler (LS) yöntemine dayalı ARDL analizi, değişkenler arasındaki dinamik (otoregresif) ilişkiyi araştırmak amacıyla uygulanmaktadır. Zaman serileri baz alınarak uygulanan regresyon analizinde, model bağımsız değişkenlerin mevcut değerlerinin yanı sıra gecikmeli değerleri de dahil ediyorsa bu model gecikmesi dağıtılmış model şeklinde ifade edilmektedir. Model, bağımsız değişkenler arasında bağımlı değişkenin bir ya da daha fazla gecikmeli değerini dahil ediyorsa, bu model basamaklı model olarak açıklanmaktadır. Bu iki model, sırasıyla (3) ve (4) denklemleriyle gösterilmektedir (Demir, 2021: 183).

$$Y_t = \alpha + \beta_0 X_t + \beta_1 X_{t-1} + \beta_2 X_{t-2} + \varepsilon_t \quad (3) \dots$$

$$Y_t = \alpha + \beta X_t + \gamma Y_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4) \dots$$

Dolayısıyla denklem (3) dağıtılmış gecikme modeline ve denklem (4) basamaklı modele atıfta bulunmaktadır. Bu çalışmada hem bağımsız değişkenlerin mevcut ve gecikmeli değerleri hem de bağımlı değişkenin mevcut ve gecikmeli değerleri modele dahil edildiğinden hem dağıtılmış gecikme modelinden hem de basamaklı modelden yararlanılmaktadır.

5. BULGULAR

Bu bölümde çalışmada uygulanan analizlerden elde edilen bulgular sunulmuş ve yorumlanmıştır. Turizm gelirlerine ait elde edilen veriler 1000\$ cinsindedir. Cari denge ve büyüme değişkenleri ise yüzdelik değerlerden oluşmaktadır. Veriler arası uyum sağlanması açısından turizm gelirleri verilerindeki yıllık % değişim hesaplanmış ve bu değerlerden yararlanılarak analizler yapılmıştır. Tablo 6'da turizm gelirlerindeki yıllık % değişim, cari denge ve ekonomik büyüme değişkenlerinin tanımlayıcı istatistik değerleri verilmiştir.

Tablo 6. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Maksimum	Minimum	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
Turizm Gelirleri	8,34	11,40	103,64	-61,94	32,60	17
Cari Denge	-4,22	-4,76	0,70	-8,87	2,15	17
Büyüme	3,85	3,75	10,51	-6,02	4,07	17

Tablo 6'da, değişkenlerin ortalama ve medyan değerlerine bakıldığında en yüksek değerlere turizm gelirlerindeki yıllık yüzde değişim değişkeninin, en düşük değerlere ise cari denge değişkeninin sahip olduğu görülmektedir. İncelenen dönemde turizm gelirlerindeki değişim %-62 ile %104 arasında değişirken, ortalama değişim oranı %8 olmuştur. Cari denge değişkeninin değeri %-9 ile %0,7 arasında değişirken, ortalama %-4 değerini almıştır. Bu dönemde büyüme değişkeninin değeri %-6 ile %11 arasında değişirken, ortalama büyüme değeri %4 olmuştur.

Değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ile ilgili bilgi elde edilmesi amacıyla Tablo 7'de korelasyon matrisi sunulmuştur.

Tablo 7. Korelasyon Matrisi

	Turizm Gelirleri	Cari Denge	Büyüme
Turizm Gelirleri	1,00		
Cari Denge	0,27	1,00	
Büyüme	0,43	-0,46	1,00

Tablo 7'de, korelasyon matrisi incelendiğinde, turizm gelirlerinin hem cari denge ile hem de büyüme ile pozitif bir korelasyona sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada ARDL sınır testi uygulandığından öncelikle değişkenlerin durağanlığının belirlenmesi amacıyla Augmented-Dickey Fuller (ADF) ve Philips Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır.

Tablo 8. Birim Kök Testleri

Değişkenler	ADF		PP	
	Düzye	Birinci Fark	Düzye	Birinci Fark
Turizm Gelirleri	-3,95**	-6,16*	-13,83*	-17,65*
Cari Denge	-3,79**	-4,63**	-3,84**	-11,88*
Büyüme	-2,99	-2,73	-2,85	-6,02*

Not: * %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 8'de ADF ve PP birim kök analizlerinin sonuçları görülmektedir. Çalışmada uygulanan birim kök testleri sabit ve trend içermektedir. Turizm gelirleri ve cari denge değişkenlerine düzeyde uygulanan birim kök analizlerinin sonuçlarına göre, değişkenlerin düzeyde durağan olduğu görülmektedir. Büyüme değişkenine düzeyde uygulanan birim kök testlerinin sonuçlarına göre ise değişkenin düzeyde durağan olmadığı görülmektedir. Ancak birinci farkı alındığında Philips-Perron birim kök testine göre durağan hale geldiği anlaşılmaktadır. Sonuçta her üç değişken de birinci farkları

alındığında durağan hale geldiğinden, ARDL sınır testi yaklaşımının ön koşulu olan en az birinci dereceden durağan olma koşulu sağlanmış olmaktadır.

Modellerde otokorelasyon, değişen varyans ve spesifikasyon sorunlarının olup olmadığının anlaşılması amacıyla modellere sırasıyla Breusch-Godfrey (BG), Breusch-Pagan-Godfrey (BPG) ve Ramsey RESET testleri uygulanmıştır.

Tablo 9. Otokorelasyon ve Heteroskedastisite Testi Sonuçları

	(büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))	(cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))
BG F-stat	6,473 (0,238)	0,428 (0,666)
BPG F-stat	0,168 (0,982)	0,674 (0,653)
Ramsey RESET	9,554 (0,199)	0,154 (0,704)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 9’da test sonuçları incelendiğinde olasılık değerlerinin 0,05’ten büyük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu modellerde otokorelasyon, heteroskedastisite (değişen varyans) veya spesifikasyon sorunları olmadığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın ilk modeli olan Türkiye’de turizm gelirleri ve cari denge değişkenlerindeki değişikliklerin ekonomik büyüme üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının araştırılması için ARDL modeli tahmin edilmiştir. ARDL modeli tahmin edilirken gecikme uzunluğu Akaike kriterine göre belirlenmiştir. Akaike kriterine göre belirlenen model ARDL (3, 2, 3) modelidir. Modelin tahmin sonuçları tablo 10’da sunulmaktadır.

Tablo 10. ARDL Tahmin Sonuçları (büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
BÜYÜME (-1)	0,003	0,016
BÜYÜME (-2)	-1,047**	-5,792
BÜYÜME (-3)	-0,534**	-4,265
CARİ DENGİ	-0,471	-1,535
CARİ DENGİ (-1)	0,368	0,906
CARİ DENGİ (-2)	-3,033**	-6,091
TURİZM GELİRLERİ	0,083**	5,067
TURİZM GELİRLERİ (-1)	-0,063	-2,881
TURİZM GELİRLERİ (-2)	-0,024	-0,972
TURİZM GELİRLERİ (-3)	0,179***	2,296
C	-15,419**	-5,259
TREND	0,996**	6,175

Not: ** %5; *** %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 10 incelendiğinde cari dengedeki değişikliklerin büyüme üzerinde kısa vadede istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülüyor. Cari denge değişkeninin gecikmeli değerlerine bakıldığında ise cari dengedeki değişimin iki yıl gecikme ile büyümeyi etkilediği görülmektedir. Turizm gelirlerinin ise büyüme üzerinde hem kısa vadede hem de üç yıl gecikme ile anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmanın ikinci modeli olan Türkiye’de turizm gelirleri ve büyüme değişkenlerindeki değişikliklerin cari denge üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığının araştırılması için de farklı bir ARDL modeli tahmin edilmiştir. Bu modelde de gecikme uzunluğu Akaike kriterine göre belirlenmiştir. Akaike kriterine göre belirlenen model ARDL (1, 0, 1) modelidir. Modelin tahmin sonuçları tablo 11’de sunulmaktadır.

Tablo 11. ARDL Tahmin Sonuçları (cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
CARİ DENGE (-1)	0,300***	1,968
TURİZM GELİRLERİ	-0,037*	-4,073
BÜYÜME	0,040	0,522
BÜYÜME (-1)	-0,347*	-4,757
C	-2,688**	-2,323
TREND	0,109	1,729

Not: * %1; ** %5; *** %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 11 incelendiğinde turizm gelirlerindeki değişikliklerin cari denge üzerinde kısa vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik büyümenin ise bir yıl gecikme ile cari dengeyi etkilediği görülmektedir.

Turizm gelirleri ve cari denge ile büyüme arasında eşbütünleşme ilişkilerinin tüm test dönemi boyunca sürdürülüp sürdürülmediğinin araştırılması amacıyla sınır testi yapılmıştır.

Tablo 12.Eşbütünleşme için Sınır Testi Sonuçları

k=2	F istatistiği	Alt sınır I(0)	Üst sınır I(1)	Anlamlılık seviyeleri
(büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))	21,854	7,977	9,413	%1
(cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))	28,196	5,550	6,747	%5
		4,577	5,600	%10

Tablo 12 incelendiğinde hesaplanan F istatistik değerlerinin üst sınırdan daha büyük bir değer aldığı görülmektedir. Buna dayanarak cari denge, turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 13. ARDL Uzun Dönem Katsayıları

(büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))	Katsayı	t-istatistiği
Cari Denge	-1,217**	-8,499
Turizm Gelirleri	0,068	2,780
(cari denge =f (turizm gelirleri, büyüme))		
Büyüme	-0,439**	-2,290
Turizm Gelirleri	-0,054**	-2,773

Not: ** %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 13'te turizm gelirleri ve cari dengenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelendiğinde turizm gelirleri değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamsız çıkarken, cari denge değişkeninin katsayısı %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre ekonomik büyüme üzerinde cari dengenin uzun vadeli etkiye sahip olduğu ancak turizm gelirlerinin uzun vadeli etkiye sahip olmadığı söylenebilir. Turizm gelirleri ve ekonomik büyümenin cari denge üzerindeki etkisi incelendiğinde ise hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin katsayıları %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmıştır. Buna göre hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin cari denge üzerinde uzun vadeli etkilere sahip oldukları söylenebilir.

Çalışmada bir sonraki aşamada ARDL hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Tablo 14 ve 15'te ARDL hata düzeltme modelinden elde edilen sonuçlar görülmektedir.

Tablo 14. ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (büyüme =f (turizm gelirleri, cari denge))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
C	-15,419*	-10,373
Trend	0,996*	9,796
D (BÜYÜME (-1))	1,580**	9,383

D (BÜYÜME (-2))	0,534**	8,556
D (CARİ DENGE)	-0,471***	-3,055
D (CARİ DENGE (-1))	3,033**	9,280
D(TURİZM GELİRİ)	0,083*	10,853
D(TURİZM GELİRİ (-1))	-0,155**	-8,652
D(TURİZM GELİRİ (-2))	-0,179**	-6,592
CointEq(-1)*	-2,577*	-11,451

Not: * %1, ** %5 ve *** %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 15. ARDL Hata Düzeltme Modeli Sonuçları (cari denge = f (turizm gelirleri, büyüme))

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği
C	-2,688*	-4,668
trend	0,109***	1,994
D (BÜYÜME)	0,040	0,846
CointEq(-1)*	-0,700*	-10,075

Not: * %1 ve *** %10 anlamlılık seviyesinde anlamlı olan test değerleridir.

Tablo 14 ve 15'te hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, hata düzeltme terimlerinin negatif değerler aldığı ve istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Bu da değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin olduğunu kanıtlamaktadır.

Çalışmada son olarak değişkenler arasındaki nedenselliğin araştırılması için Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 16. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

	Test İstatistiği	Ki-kare dağılımı	Sonuç
Cari Denge → Büyüme	6,522	0,011	Cari dengeden büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Turizm Gelirleri → Büyüme	22,013	0,000	Turizm gelirlerinden büyüme doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Büyüme → Cari Denge	28,312	0,000	Ekonomik büyümeden cari dengeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Turizm Gelirleri → Cari Denge	9,033	0,003	Turizm gelirlerinden cari dengeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

Tablo 16'da Toda Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde hem cari dengenin hem de turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Diğer taraftan hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin de cari dengenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

6. SONUÇ

Dünyadaki gelişmelerden oldukça etkilenen bir sektör olan turizm sektörü, günümüzde giderek önemi daha çok artan bir ekonomik faaliyet alanı olmak durumundadır. Çeşitli salgın hastalıklar, terör olayları, doğal afetler, ekonomik buhranlar turizm sektörünü önemli ölçüde etkilemektedir. Ülkeye turist girişi, ekonomik büyümeye ve cari dengenin iyileşmesine katkıda bulunduğu için özellikle gelişmekte olan ülkeler ve az gelişmiş ülkeler turist çekme çabası içerisinde girmektedirler. Burada anlatılan önemine binaen bu çalışmada Türkiye'de turizm gelirlerinin cari denge ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, turizm konusunda ulaşılabilen verilerden hareketle yorumlanmış ve uygulamalı olarak analiz edilmiştir.

Literatürde turizm gelirlerinin cari denge ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmaların bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, bir kısmında ise turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise dönemsel bazda analiz yapılmış ve kısa dönemde

turizmin ekonomik büyümeyi etkilediği, uzun dönemde ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan çalışmalarda elde edilen farklılığı açıklar niteliktedir. Bu çalışmada her ne kadar turizmin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede etkili olmadığı sonucuna varılsa da aynı zamanda turizmin cari dengeyi hem kısa hem uzun dönemde olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Literatürle tamamen tutarlı olan bu sonuca göre, Türkiye ekonomisinin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığı sorununun giderilebilmesi açısından turizm sektörüne gereken önem verilmelidir. Literatürde nedensellik analizine başvuran çalışmalarda da genellikle karşılıklı nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada yapılan nedensellik analizinin sonuçlarının da literatürle tutarlı olduğu görülmüştür.

Yapılan tüm analizlerden elde edilen bulgular derlenecek olursa turizm gelirlerinin önemli ekonomik hedeflerden olan cari denge ve ekonomik büyüme için belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Turizm sektörü aynı zamanda Türkiye için önemli bir döviz girdisi kaynağıdır. Ancak Türkiye’de turist sayısının yıllar itibariyle ciddi oranlarda artış göstermesine rağmen turizm gelirleri sıralamasında Türkiye’nin henüz çok gerilerde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla hem cari denge ve ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılabilmesi hem de döviz girdisinin artırılabilmesi amacıyla, turizm sektörünün geliştirilmesi yönünde çeşitli çalışmalar yapılması ve ülkeye turist gelişinin özendirilmesi gerekmektedir.

Etik Beyan

“Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiği kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmadaki yazarların tümü çalışmanın yazılmasından taslağın oluşturulmasına kadar tüm süreçlere katkı yapmış ve nihai halini okuyarak onaylamıştır.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). Döviz Kurları ile BİST Sanayi Endeksi Arasındaki Eş bütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 23-41.
- Alhowsaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence From GCC Countries. *Sustainability*, 8(7), 1-10.
- Altınar, A. (2019). Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1969-2018). *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(2), 114-133.
- Arslantürk, Y., Balçılar, M. ve Özdemir, Z. A. (2011). Time-Varying Linkages Between Tourism Receipts and Economic Growth in a Small Open Economy. *Economic Modelling*, 28(1-2), 664-671.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Ayas, I. ve SarıÇallı, D. (2022). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Sınır Testi ve Zamanla Değişen ARDL Teknikleri ile Ekonometrik Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 345-361.
- Bahar, O. ve Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balaguer, J. ve Cantavella-Jorda, M. (2002). Tourism as a Long-Run Economic Growth Factor: The Spanish Case. *Applied Economics*, 34(7), 877-884.
- Balıkçioğlu, E. ve Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-125.
- Beyaz, Z. ve Karabacak, G. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi. *International European Journal of Managerial Research*, 2(2), 56-75.
- Bozgeyik, Y. ve Eban, F. (2017). Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: 2000-2015 Dönemine İlişkin Ampirik Çalışma. *The Journal of Social Science*, 11, 966-978.
- Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4(7), 91-105.
- Cihangir, M., Erkan, B. ve Harbalıoğlu, M. (2014). The Effect on Current Account of Net Tourism Revenues in Turkey. *European Scientific Journal*, (13), 47-65.
- Cinel, E. A. ve Yolcu, U. (2021). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinde Yapay Sınır Ağları ile Öngörü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 247-264.
- Çelik Uğuz, S. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(1), 18-22.
- Çoban, O. ve Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Demir, E. ve Bahar, O. (2021). Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Analiz. *International Journal of Social Sciences And Education Research*, 7(2), 162-172.
- Demir, Y. (2021). Analyzing The Effect of Employment in The Agricultural and Industrial Sectors on Economic Growth with The ARDL Bounds Test. *International Journal of Contemporary Economics and Administrative Sciences*, 11(1), 178-192. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5136851>.
- Dereli, D. D. ve Akiş, E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi (1970-2016). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(2), 467-478.
- Dritsakis, N. (2004). Tourism As a Long-Run Economic Growth Factor: An Empirical Investigation for Greece Using Causality Analysis. *Tourism Economics*, 10(3), 305-316.
- Dücan, E., Şit, M. ve Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Gidey, K. (2021). The Effect of Tourism on Current Account Balance in Ethiopia. *Journal of African Development Studies*, 8(2), 5-20.
- Girgin, E. (2019). *Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (Yüksek Lisans Tezi)*. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Govdeli, T. ve Baskonus Direkci, T. (2017). The Relationship Between Tourism and Economic Growth: OECD Countries. *International Journal of Academic Research in Economic and Management Sciences*, 6(4), 104-113.
- Işık Maden, S., Bulgan, G. ve Yıldırım, S. (2019). The Effect of Tourism Sector on Economic Growth: An Empirical Study on Turkey. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 14(55), 215-225.
- Kızılgöl, A. Ö. ve Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Kızılkaya, O., Sofuoğlu, E. ve Karaçor, Z. (2016). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 203-215. DOI: 10.18657/yecbu.71790.
- Kızılkaya, O. (2018). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Büyüme İlişkisinin Bootstrap Nedensellik Testi ile İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 218-227.
- Kim, H. J., Chen, M. H. ve Jang, S. C. S. (2006). Tourism Expansion and Economic Development: The Case of Taiwan. *Tourism Management*, 27(5), 925-933.
- Köse, Z. ve Meral, G. T. (2021). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçili Ülkeler Örneği. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 429-444. DOI: 10.11616/asbi.1022549.
- Lawal, A. I., Nwanji, T. I., Asaleye, A. ve Ahmed, V. (2016). Economic Growth, Financial Development and Trade Openness in Nigeria: An Application of the ARDL Bound Testing Approach. *Cogent Economics & Finance*, 4(1), 1-15.
- Lorde, T., Lowe, S.R ve Francis, B. (2010). Do Tourism Receipts Contribute to The Sustainability of Current Account Deficits on Barbados? *Working Paper, Central Bank of Barbados*, 1-36.
- Malik, S., Chaudhry, I. S., Sheikh, M. R., Farooqi, F. S. (2010). Tourism, Economic Growth and Current Account Deficit in Pakistan: Evidence from Co-integration and Causal Analysis. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 22, 21-31.
- Naseem, S. (2021). The Role of Tourism in Economic Growth: Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Economies*, 9(3), 1-12.
- Oğuz, K., Çömlekçi, İ. ve Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makroekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992–2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 75-100.
- Oh, C.O. (2005). The Contribution of Tourism Development to Economic Growth in the Korean Economy. *Tourism Management*, 26(1), 39-44.
- Owino, O. (2014). Tourism and The Current Account Position in Kenya. A Research Paper Submitted to The University of Nairobi, School of Economics. Partial Fulfilment of The Requirements for The Award of Masters of Arts Degree in Economic Policy Management.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Özcan, C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı ile Analizi: Türkiye Örneği. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (46), 177-199.
- Özkurt, İ. C. ve Bilgir, B. (2022). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Yaklaşımı. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 277-303.
- Pamuk, M. ve Bektaş, H. (2014). Türkiye’de Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 77-90.
- Pata, U. K. (2020). Turizm, Finansal Gelişme, Ticari Açıklık ve Sermaye Stokunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 151-167.
- Pesaran, M. H. ve Smith, R. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79-113.
- Rasool, H., Maqbool, S. ve Tarique, M. (2021). The Relationship Between Tourism And Economic Growth Among BRICS Countries: A Panel Cointegration Analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Sancar Özkök, C. ve Akbaş, Y. E. (2019). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Cari İşlemler Dengesi Arasındaki İlişkinin Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019 Ek Sayı, 45-58.
- Seghie, G. M., Mostefa, B., Abbes, S. M. ve Zakarya, G. Y. (2015). Tourism Spending-Economic Growth Causality in 49 Countries: A Dynamic Panel Data Approach. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1613-1623.
- Şahin, D. (2017). Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (BUSBED)*, 7(14), 115-124.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A., Koşaroğlu, Ş. M. (2018). Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin OECD Üyesi Olan Akdeniz Ülkeleri İçin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1123-1135.
- Şit, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Net Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Açığını Azaltmadaki Etkisinin Analizi: 1980-2015 Dönemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(4), 57-67.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). “Turizm İstatistikleri”, <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizmistatistikleri.html>, (13.02.2023).
- Telatar, O. M. (2020). *The Role of Tourism Revenues on Financing the Current Account Deficits: An Empirical Analysis on Turkish Economy*. Economic and Social Development: 59. Scientific Conference on Economic and Social Development, Book of Proceedings, Germany.
- The World Bank. (2023). “Current Account Balance Data”, <https://data.worldbank.org/indicator/BN.CAB.XOKA.CD>, (13.02.2023).
- Theng, S., Qiong, X. ve Tatar, C. (2015). Mass Tourism vs Alternative Tourism? Challenges and New Positionings. *Études Caribéennes*, 31-32.

Aydın, F.F. & Levent, C. (2023). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25(44), 584-600.

- Tıraş, H. H. (2022). Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Turizm Ekonomisi, Yönetimi ve Politika Araştırmaları*, 2(2), 66-78.
- Trading Economics. (2023). "Turkey Tourism Revenues", <https://tradingeconomics.com/turkey/tourism-revenues>, (13.02.2023).
- Tuğcu, C. T. (2014). Tourism and Economic Growth Nexus Revisited: A Panel Causality Analysis for The Case of The Mediterranean Region. *Tourism Management*, 42, 207-212.
- Turgut, E., Uçan, O. ve Başaran, N. (2021). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (45), 144-159.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2023). "Milliyetlere Göre Ziyaretçi Sayısı", <https://evds2.tcmb.gov.tr>, (13.02.2023).
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2023). "Turizm İstatistikleri", <https://data.tuik.gov.tr>, (13.02.2023).
- Uğuz, S. Ç. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(1), 18-22.
- UNWTO World Tourism Organization. (2021). "UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, January 2021", <https://www.e-unwto.org/doi/abs/10.18111/wtobarometereng.2021.19.1.1>, (13.02.2023).
- Uslu, H. (2020). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkileri: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12(1), 38-67.
- Uysal, D., Erdoğan, S. ve Mucuk, M. (2004). Türkiye'de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1992-2003). *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(8), 162-170.
- Walterskirchen, E. (1998). Reasons for Austria's Current Account Deficit. *Austrian Economic Quarterly*, 1, 19-24.
- Wijesekara, C., Tittagalla, C., Jayathilaka, A., Ilukpotha, U., Jayathilaka, R. ve Jayasinghe, P. (2022). Tourism and Economic Growth: A Global Study on Granger Causality and Wavelet Coherence. *PlosOne*, 17(9), E0274386.
- Yamak, N., Tanrıöver, B. ve Güneysu, F. (2012). Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sektör Bazında Bir İnceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(2), 205-220.
- Yapar Saçık, S., Akar, G. ve Gülmez, Z. (2019). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 303-316.

Genişletilmiş Öz

Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama

Turizm sektörü, her geçen gün daha fazla bireyin uluslararası alanda seyahat etmesiyle birlikte küresel ekonominin öncü sektörlerinden biri haline gelmiştir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olan turizm gelirleri cari işlemler dengesinin sağlanmasında da önemli bir role sahiptir. Bu önemine binaen bu çalışmada turizm gelirlerinin cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla bu çalışmada öncelikle Türkiye'nin 2005-2021 dönemi, turizm gelirleri, cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme verilerinden yararlanılarak ARDL analizi uygulanmıştır.

ARDL analizinden elde edilen sonuçlara göre; cari dengedeki değişikliklerin ekonomik büyüme üzerinde kısa vadede istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Cari denge değişkeninin gecikmeli

değerlerine bakıldığında cari dengedeki değişimin iki yıl gecikme ile ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde hem kısa vadede hem de üç yıl gecikme ile anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Turizm gelirlerindeki değişikliklerin cari denge üzerindeki etkileri incelendiğinde, kısa vadede istatistiki olarak anlamlı bir etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik büyümenin ise bir yıl gecikme ile cari dengeyi etkilediği görülmektedir.

İkinci aşamada, turizm gelirleri ve cari denge ile ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkilerinin tüm test dönemi boyunca sürdürülüp sürdürülmediğinin araştırılması amacıyla sınır testi yapılmıştır. Sınır testi sonuçlarına göre, cari denge, turizm gelirleri ve iktisadi büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü aşamada ARDL uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, ekonomik büyüme üzerinde cari dengenin uzun vadeli etkiye sahip olduğu ancak turizm gelirlerinin uzun vadeli etkiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Cari denge üzerinde ise hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin uzun vadeli etkilere sahip oldukları tespit edilmiştir.

Dördüncü aşamada ARDL hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Hata düzeltme modeli sonuçları da değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkiyi kanıtlar niteliktedir.

Son aşamada Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları incelendiğinde hem cari dengenin hem de turizm gelirlerinin ekonomik büyümenin nedeni olduğu; diğer taraftan hem ekonomik büyümenin hem de turizm gelirlerinin de cari dengenin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde turizm gelirlerinin cari denge ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla yapılan çalışmaların bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği, bir kısmında ise turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise dönemselsel bazda analiz yapılmış ve kısa dönemde turizmin ekonomik büyümeyi etkilediği, uzun dönemde ise etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, literatürde yer alan çalışmalarda elde edilen farklılıkların açıklar niteliktedir. Bu çalışmada her ne kadar turizmin ekonomik büyüme üzerinde uzun vadede etkili olmadığı sonucuna varılsa da aynı zamanda turizmin cari dengeyi hem kısa hem uzun dönemde olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Literatürle tamamen tutarlı olan bu sonuca göre, Türkiye ekonomisinin en önemli makroekonomik sorunlarından biri olan cari işlemler açığı sorununun giderilebilmesi açısından turizm sektörüne gereken önem verilmelidir. Literatürde nedensellik analizine başvuran çalışmalarda da genellikle karşılıklı nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada yapılan nedensellik analizinin sonuçlarının da literatürle tutarlı olduğu görülmüştür.

Yapılan tüm analizlerden elde edilen bulgular derlenecek olursa turizm gelirlerinin önemli ekonomik hedeflerden olan cari denge ve ekonomik büyüme için belirleyici bir unsur olduğu söylenebilir. Turizm sektörü aynı zamanda Türkiye için önemli bir döviz girdisi kaynağıdır. Ancak Türkiye’de turist sayısının yıllar itibarıyla ciddi oranlarda artış göstermesine rağmen turizm gelirleri sıralamasında Türkiye’nin henüz çok gerilerde yer aldığı bilinmektedir. Dolayısıyla hem cari denge ve ekonomik büyüme hedeflerine ulaşılabilmesi hem de döviz girdisinin artırılabilmesi amacıyla, turizm sektörünün geliştirilmesi yönünde çeşitli çalışmalar yapılması ve ülkeye turist gelişinin özendirilmesi gerekmektedir. Bu da pazarlama kampanyaları, altyapının geliştirilmesi, vize kolaylığı, turizm ürünlerinin ve destinasyonlarının çeşitlendirilmesi gibi turizmi teşvik etmek için hedeflenen politika ve stratejilerin uygulanmasını gerektirir. Ayrıca turizm hizmetlerinin kalitesine yatırım yapmak, ziyaretçi memnuniyetini sağlamak ve genel turizm deneyimini geliştirmek, tekrarlanan ziyaretlere ve olumlu söylemlerle tanıtıma katkıda bulunabilir ve böylece turizm gelirlerinde sürekli artışa imkân sağlayabilir.

Extended Abstract

The Effect of Tourism Revenues on Current Account and Economic Growth: An Econometric Application on Turkey

The tourism sector has become one of the leading sectors of the global economy, with more and more individuals traveling internationally. Tourism revenues, which are an important source of income especially for underdeveloped and developing countries, have an important role in ensuring the current account balance. Due to this importance, in this study, it is aimed to investigate the effect of tourism revenues on the current account balance and economic growth. For this purpose, in this study, in the first stage, ARDL analysis was applied by using Turkey's 2005-2021 period, tourism revenues, current account balance, and economic growth data.

According to the results obtained from ARDL analysis, the changes in the current account balance do not have a statistically significant effect on economic growth in the short run. Looking at the lagged values of the

current account balance variable, it is seen that the change in the current account balance affects economic growth with a lag of two years. It is seen that tourism revenues have a significant effect on economic growth both in the short term and with a three-year delay. When the effects of changes in tourism revenues on the current account balance are examined, it is understood that there is a statistically significant effect in the short run. It is seen that economic growth affects the current account balance with a one-year lag.

In the second stage, a boundary test was conducted to investigate whether the cointegration relations between tourism revenues, current account balance, and economic growth were maintained throughout the entire test period. According to the results of the boundary test, it is concluded that there is a long-term relationship between the current account balance, tourism revenues, and economic growth.

In the third stage, ARDL long-term coefficient estimation was made. According to the estimation results obtained, it has been determined that the current account balance has a long-term effect on economic growth, but tourism revenues do not have a long-term effect. It has been determined that both economic growth and tourism revenues have long-term effects on the current account balance.

In the fourth stage, the ARDL error correction model was applied. Error correction model results also prove the long-term relationship between variables.

In the last stage, the Toda-Yamamoto causality test was applied. When the Toda Yamamoto causality test results are examined, it is seen that both current account balance and tourism revenues are the cause of economic growth; on the other hand, it has been concluded that both economic growth and tourism revenues are the cause of the current account balance.

In the literature, it has been concluded that tourism revenues have a positive effect on economic growth in some of the studies conducted to examine the effect of tourism revenues on the current account balance and economic growth, and in some, tourism revenues have no effect on economic growth. In this study, analysis was made on a periodic basis, and it was concluded that tourism affects economic growth in the short term, but not in the long term. This result explains the difference in studies in the literature. In this study, although it is concluded that tourism is not effective on economic growth in the long run, it is also concluded that tourism has a positive effect on the current account balance both in the short and long term. According to this result, which is completely consistent with the literature, the tourism sector should be given due importance to eliminate the current account deficit problem, which is one of the most important macroeconomic problems of the Turkish economy. In the studies that applied causality analysis in the literature, the result of mutual causality was generally reached. The results of the causality analysis conducted in this study were also found to be consistent with the literature.

If the findings obtained from all analyses are compiled, it can be said that tourism revenues are a determining factor for the current account balance and economic growth, which are important economic targets. The tourism sector is also an important source of foreign currency inflows for Turkey. However, despite the significant increase in the number of tourists in Turkey over the years, it is known that Turkey is still far behind in terms of tourism revenues. Therefore, to achieve both the current account balance and economic growth targets and increase the foreign exchange inflow, various studies should be carried out to develop the tourism sector and encourage the arrival of tourists to the country. This requires the implementation of targeted policies and strategies to promote tourism, such as marketing campaigns, infrastructure development, visa facilitation, and diversification of tourism products and destinations. In addition, investing in the quality of tourism services, ensuring visitor satisfaction, and improving the overall tourism experience can contribute to repeated visits and positive publicity, thus enabling a sustained increase in tourism revenues.
